

Dr hab. Radosław Bania, prof. nadzw. UŁ

Katedra Bliskiego Wschodu

i Północnej Afryki UŁ

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. Artura Pohla pt. *Główne determinanty polityki bezpieczeństwa Izraela na początku XXI wieku*, Poznań 2016, ss. 282, napisanej pod kierunkiem dr. hab. Radosława Fiedlera, prof. nadzw. UAM (promotor pomocniczy – dr Rafał Wiśniewski)

Region Bliskiego Wschodu jest uznawany za jeden z najbardziej niestabilnych obszarów współczesnego świata. Jednym z elementów tego kompleksu niestabilności jest kwestia konfliktu bliskowschodniego związanego z powstaniem i istnieniem państwa izraelskiego. Konflikt ten, przede wszystkim w warstwie relacji izraelsko-palestyńskich, pomimo zapoczątkowanego w latach 90. XX wieku procesu pokojowego, jak dotąd nie został rozwiązany. Stając się przy tym stałym źródłem napięć w regionie, jak i wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa zaangażowanych w nim podmiotów. Dotyczy w szczególności Izraela, dla którego kwestia osiągnięcia bezpieczeństwa jest sprawą kluczową, ze względu na stan relacji z państwami regionu. Tylko z dwoma z nich Izrael ma podpisane formalne porozumienia pokojowe, potwierdzające tym samym zgodę na jego istnienie w systemie politycznym regionu Bliskiego Wschodu. Chociażby z tych powodów kwestie bezpieczeństwa znajdują się na liście priorytetów politycznych każdego z gabinetów izraelskich od momentu powstania tego państwa, po dzień dzisiejszy. Tym samym problematyka rozprawy doktorskiej jest trafny, ważny pod względem poznawczym i praktycznym, ponieważ dotyczy jednej z najważniejszych kwestii dla bezpieczeństwa współczesnego Bliskiego Wschodu.

Zasadnicze cele badawcze rozprawy doktorskiej zostały wyszczególnione we Wstępie. Autor definiuje w tej części pracy problem badawczy, stawia pytania badawcze, formułuje hipotezy, i wskazuje najważniejsze założenia teoretyczne oraz analizuje materiał źródłowy i pozaźródłowy pod kątem przydatności dla prowadzonego badania oraz określenia stanu badań nad analizowanym tematem. Mgr Artur Pohl uczynił przedmiotem swojej rozprawy zagadnienie determinant polityki bezpieczeństwa Izraela na początku XXI wieku. Głównym celem pracy jest identyfikacja podstawowych czynników warunkujących izraelską politykę bezpieczeństwa oraz ustalenie w jakim zakresie wpływają one na działania związane z

zapobieganiem, eliminacją i reakcją na zagrożenia dla bezpieczeństwa państwa izraelskiego. Główną hipotezą poddaną weryfikacji w pracy jest przyjęte założenie, że najistotniejszy wpływ na izraelską politykę bezpieczeństwa na początku XXI wieku ma, wykreowana w minionym stuleciu, kultura strategiczna. Kulturą ta determinuje sposób postrzegania zagrożeń i wyzwań dla bezpieczeństwa Izraela oraz wpływa na charakter podejmowanych działań mających im przeciwdziałać. Dążąc do realizacji tak określonego celu badawczego Autor postawił szereg pytań badawczych. Najważniejsze z nich to: w jaki sposób jest definiowane współcześnie bezpieczeństwo oraz polityka bezpieczeństwa w Izraelu; pod wpływem jakich czynników ukształtowało się bezpieczeństwo państwa w XX wieku; jaki wpływ na kulturę strategiczną Izraela miały uwarunkowania jego bezpieczeństwa w XX wieku oraz jaki jest jej kształt na początku nowego stulecia; które podmioty wewnętrzne i w jakim stopniu, oddziałują na proces decyzyjny w sferze bezpieczeństwa.

W celu weryfikacji przyjętych założeń badawczych Autor zastosował różne metody badawcze: systemową, historyczną, krytycznej analizy dyskursu politycznego. Na podkreślenie zasługuje fakt, że mgr Pohl starannie dobiera zasób metod badawczych, nie wymieniając ich całego katalogu, lecz wyraźnie wskazuje na to, która metoda i w jakim zakresie będzie służyła do analizy poszczególnych aspektów zdefiniowanego w pracy problemu badawczego. Wykorzystane przez Autora metody badawcze są dobrze skorelowane z założeniami wyjściowymi umożliwiając właściwe przeprowadzenie procesu badawczego. Szkoda tylko, że Autor dokonując w rozprawie predykcji nie dokonał omówienia metod prognostycznych, jakie zastosował dla zbudowania scenariuszy. We wstępie znajduje się jedynie stwierdzenie, że zastosowana została tutaj metoda morfologiczna, natomiast nie została ona zaprezentowana.

Rozprawa doktorska jest dobrze osadzona w warstwie teoretycznej. Autor przede wszystkim odwołuje się dorobku nurtu konstruktywistycznego w zakresie teorii stosunków międzynarodowych. Główną kategorią analityczną w procesie badawczym jest pojęcie „kultury strategicznej”. Autor wskazuje w ten sposób, że podstawowym elementem konstruowania polityki bezpieczeństwa państwa jest czynnik świadomościowy polegający na przyjmowaniu odpowiedniej wizji rzeczywistości, która w dalszej kolejności kształtuje postawy i zachowania podmiotów także w zakresie prowadzonej przez nie polityki bezpieczeństwa. Kolejnym odwołaniem się do koncepcji konstruktywistycznych jest zastosowanie przez mgr. Pohla koncepcji sekurytyzacji, objaśniającej zachowania elit decyzyjnych w zakresie problematyki bezpieczeństwa.

Podstawia źródłowa pracy jest obszerna. Autor wykorzystał do analizy problemu badawczego liczne źródła pierwotne, na które składają się m.in. izraelskie dokumenty rządowe, rezolucje organizacji międzynarodowych, dokumenty dyplomatyczne, umowy międzynarodowe. Autor zgromadził również obszerną literaturę przedmiotu, na którą składają się monografie, prace wieloautorskie, artykuły w pracach zbiorowych i czasopismach naukowych. W szerokim zakresie zostały wykorzystane publikacje internetowe, przy czym Autor zadbał o to aby były to publikacje rzetelne, dające się wykorzystać w analizie naukowej. Jeżeli chodzi o literaturę przedmiotu, to obejmuje ona zarówno najważniejsze opracowania teoretyczne, jak i publikacje dotyczące problematyki bezpieczeństwa Izraela, opublikowane w języku polskim i angielskim. Zasób ten jest wystarczający, tym niemniej upomniałbym się o większe wykorzystanie publikacji autorów polskich. Zagadnienie konfliktu bliskowschodniego, działań izraelskich w zakresie bezpieczeństwa, polityki mocarstw wobec konfliktu izraelsko-arabskiego i izraelsko-palestyńskiego poruszają w swoich publikacjach m.in. K. Bojko, H. A. Jamsheer, B. Wróblewski, M. Pogońska-Pol, J. Zając, K. Czornik, a prac tych autorów nie dostrzegam w bibliografii. Postulowałbym również skorzystanie z prac Muhammada Heikala. Publikacje jego autorstwa są wartościowe chociażby z tego względu, że prezentują poglądy strony arabskiej na analizowane przez Autora zagadnienia. Heikal był również bezpośrednim uczestnikiem wielu opisywanych w rozprawie wydarzeń, w związku z czym jego analizy zawierają wiele istotnych dla tematyki pracy informacji. Kolejna uwaga dotyczy konstrukcji bibliografii. Autor wykorzystał w pracy pamiętniki polityków i wojskowych izraelskich (m.in. M. Dajan, S. Peres). Publikacje te zostały włączone do kategorii – Książki i druki zwarte, podczas gdy, jako publikacje o charakterze źródłowym powinny stanowić odrębną kategorię w spisie bibliograficznym. Również postulowałbym umieszczenie sekcji – Badania opinii publicznej i źródła danych statystycznych (przy czym adekwatniejszym sformułowaniem byłoby – publikacje statystyczne), bezpośrednio po sekcji – Dokumenty. Badania opinii publicznej i dane statystyczne mają bowiem charakter źródeł pierwotnych. Bibliografia powinna być spisem uporządkowanym przy zastosowaniu kryterium znaczenia danego rodzaju materiału badawczego dla procesu eksplanacyjnego. W ten sposób Autor pracy potwierdziłby, że ma świadomość jaką rolę w procesie badawczym pełni pierwotny materiał źródłowy.

Przyjęta przez Autora struktura pracy jest logiczna i w pełni dostosowana do specyfiki problemu badawczego oraz przyjętej metodologii i założeń teoretycznych. Rozprawa licząca 278 stron wydruku komputerowego (w tym 235 stron tekstu zasadniczego), została podzielona na poszczególne części przy zastosowaniu kryterium przedmiotowego). W

strukturze pracy wyodrębniono Wstęp, pięć rozdziałów (wraz z podrozdziałami), zakończenie, spisy tabel, wykresów i rycin oraz bibliografię. Rozprawa została zaopatrzona w konieczny aparat naukowy.

Rozdział pierwszy (Istota i współczesne koncepcje bezpieczeństwa), ma charakter metodologiczny. Zostały w nim omówione podstawowe pojęcia odnoszące się do badanej problematyki oraz zaprezentowane ramy teoretyczne pracy, w tym teorie bezpieczeństwa odnoszące się do problemu badawczego. Rozdział ten zasadniczo spełnia przypisane mu funkcje, jednak w związku z jego treścią pojawia się kilka kwestii polemicznych. Autor wyjaśnia podstawowe pojęcia takie jak ogólna koncepcja bezpieczeństwa, czy też wskazuje jego rodzaje poprzez zastosowanie odpowiednich kryteriów np. podmiotowego, przedmiotowego. Wykorzystując kryterium podmiotowe, dokonuje pogłębionej analizy treściowej pojęcia bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego. Należy zastanowić się, czy było to konieczne, skoro przedmiotem analizy jest polityka bezpieczeństwa Izraela, a zatem podstawowa kategoria pojęciowa, która ma tu zastosowanie, to bezpieczeństwo narodowe. Ono powinno być przede wszystkim wyeksponowane, jako główny obszar analityczny. W dalszej kolejności w rozdziale tym są prezentowane ujęcia teoretyczne takie jak, liberalizm i konstruktywizm. Ponownie pojawia się kwestia, czy prezentacja założeń realizmu i liberalizmu była konieczna. Zagadnienie to podnoszę w związku z podkreślanym przez Autora stosownym przez niego ujęciem teoretycznym, jakim jest konstruktywizm, z którego dorobku korzysta poprzez użycie takich narzędzi analitycznych dla polityki bezpieczeństwa, jak kultura strategiczna i sekurytyzacja. Jeżeli Autor zauważa w rozdziale metodologicznym inne ujęcia teoretyczne, to powinien wyraźniej wyartykułować w jakim zakresie, i w których obszarach analitycznych będzie je stosował. Zauważam również brak wystarczającego zdefiniowania kolejnego kluczowego pojęcia, jakim są determinanty bezpieczeństwa. Autor nie podaje ich definicji, rodzaju, funkcji jaką pełnią w polityce bezpieczeństwa państwa. Jest to tym bardziej zastanawiające, że w treści pracy pojawiają się takie sformułowania jak: „główne determinanty”, „determinanty wewnętrzne”, „determinanty zewnętrzne”. Pojawia się zatem konieczność określenia konkretnego zestawu determinantów bezpieczeństwa, ich charakteru, wagi i znaczenia dla polityki bezpieczeństwa. Przy czym Autor posiada tego świadomość o czym świadczy tok analizy przeprowadzony w kolejnych rozdziałach, oraz ich tytułatura.

Rozdział II (Historyczne uwarunkowania bezpieczeństwa Izraela) pełni istotną rolę w całym procesie eksplanacyjnym. Przede wszystkim ukazuje jak kształtowało się środowisko i polityka bezpieczeństwa Izraela w całym okresie istnienia tegoż państwa oraz w trakcie zabiegów o jego utworzenie. W rozdziale tym ma przede wszystkim zastosowanie metoda

historyczna. Autor wyjaśnia genezę ruchu syjonistycznego, ukazuje uwarunkowania utworzenia państwa izraelskiego. W dalszej kolejności przedstawione są uwarunkowania, przebieg i skutki kolejnych konfliktów zbrojnych między Izraelem a państwami arabskimi, rozwój kwestii palestyńskiej oraz geneza i przebieg bliskowschodniego procesu pokojowego w ostatniej dekadzie XX wieku. Rozdział ten jest wartościową analizą, ukazującą poszczególnych etapów rozwoju konfliktu bliskowschodniego, a jednocześnie określającą najważniejsze elementy tworzące przestrzeń w jakiej tworzona była i jest izraelska polityka bezpieczeństwa. Takie ujęcie problematyki było konieczne dla wskazania tych elementów, które ukształtowały izraelską kulturę strategiczną. Uwagi dotyczące tego rozdziału mają raczej charakter szczegółowy. Autor właściwie wskazał, że celem ruchu syjonistycznego było utworzenie państwa w Palestynie (s. 70). Należy jednak zauważyć, że pomimo przyjęcia programu bazylijskiego, kwestia utworzenia państwa żydowskiego na obszarze Palestyny nie była tak oczywista. W gronie ruchu syjonistycznego można zauważyć kilka koncepcji utworzenia siedziby narodowej. Dopiero VII Kongres Syjonistyczny w 1905 roku przesądził o utworzeniu państwa żydowskiego w Palestynie. Opisując wydarzenia wiodące do utworzenia państwa izraelskiego po II wojnie światowej nie została wskazana ważna zmiana sytuacji politycznej, polegająca na wzroście zaangażowania w kwestię przyszłości Palestyny zarówno USA (tzw. rezolucja Biltmore, włączenie kwestii utworzenia żydowskiej siedziby narodowej do platform wyborczych Demokratów i Republikanów w 1944 r., prosyjonistyczna polityka administracji H. S. Trumana), jak i ZSRR (np. stanowisko w trakcie debat w ONZ na temat przyszłości mandatu w Palestynie). W dalszej części tego rozdziału Autor stwierdza, że zamach stanu w Egipcie był przeprowadzony przez tamtejszą generalicję (s. 84). Jest to jednak daleko idąca generalizacja. Ruch Wolnych Oficerów tworzyli przede wszystkim oficerowie w stopniu pułkownika (Gamal Adbed Naser, Anwar As-Sadat), natomiast formalnie na czele ruchu stał gen. Muhammad Nadżib. Nie kierował on jednak całym ruchem i przewrotem, lecz był osobą, która miała uwiarygodnić w oczach Egipcjan przewrót i będące jego konsekwencją zmiany systemowe. Autor myli się również, twierdząc, iż w trakcie wojny sueskiej brytyjsko-francuskie siły inwazyjne zajęły całą strefę kanału sueskiego (s. 86).

Rozdział II (Wewnętrzne determinanty bezpieczeństwa Izraela na początku XXI wieku) oraz Rozdział III (Wewnętrzne determinanty bezpieczeństwa Izraela na początku XXI wieku) mają zasadnicze znaczenie dla całego toku wywodu i realizacji podstawowego działania. W rozdziale trzecim Autor poddaje analizie kulturę strategiczną Izraela. Określa jej elementy składowe, wskazuje do jakich wartości i postaw się ona odnosi oraz w jakim zakresie wpływa na izraelską politykę bezpieczeństwa. Najważniejszą kwestią, którą Autor wykazał w tym rozdziale jest w jakim zakresie doświadczenia historyczne z okresu ostatniego stulecia

wpłynęły na sposób postrzegania przez Izraelczyków ich środowiska bezpieczeństwa oraz kształtowania w związku z tym sposobów odpowiedzi na istniejące i rozwijające się zagrożenie i wyzwania dla ich bezpieczeństwa. Autor wskazuje, że doświadczenia walk o ustanowienie państwa, tragedia Holocaustu, konflikty zbrojne z państwami arabskimi, czy terroryzm palestyński, to podstawowe elementy, które ukształtowały izraelską kulturę strategiczną. Autor podkreśla przy tym, że kwestie bezpieczeństwa zostały silnie zsekurytyzowane, co powoduje, że wśród społeczeństwa izraelskiego istnieje przyzwolenie na wychodzenie poza standardowe metody działań politycznych i militarnych, w obrębie działań zapewniających bezpieczeństwo. Autor wskazuje przy tym, że podstawowym nośnikiem struktury izraelskiej kultury strategicznej są armia, partie prawicowe, przemysł zbrojeniowy. Mgr Pohl podkreśla przy tym, że podmioty te należy traktować łącznie, gdyż razem tworzą one tzw. Izraelską Sieć Bezpieczeństwa. W swojej analizie Autor przede wszystkim podkreśla rolę Izraelskich Sił Obronnych, jako najważniejszego podmiotu tworzącego postawę izraelskiej kultury strategicznej. Są bowiem one podmiotem, który w największym stopniu replikuje tę kulturę w kolejnych pokoleniach oraz stanowi ważne źródło rekrutacji do izraelskiego systemu politycznego oraz przemysłu. Jednym z najważniejszych osiągnięć Autora, jest krytyczne podejście do tak funkcjonującego systemu kształtowania i kontynuacji izraelskiej kultury strategicznej, opartej na przeświadczeniu o istnieniu wrogiego świata zewnętrznego (syndrom oblężonej twierdzy). Przejawia się to w konstatacji, że konkretny model kultury strategicznej przyjęty przez tzw. izraelską sieć bezpieczeństwa, nie jest tylko przejawem obiektywnie istniejących okoliczności, lecz silnie zsekurytyzowany pełni funkcję instrumentalną, jako element mobilizacji poparcia społecznego oraz uzasadnienia sprawowania rządów przez osoby i partie powiązane z ISB. W tym względzie Autor stosuje podejście bliskie izraelskim historykom i politologom z tzw. nowego nurtu (np. Papee, Morris, Flapman).

Rozdział V (Scenariusze rozwoju determinant polityki bezpieczeństwa Izraela) zawiera próbę dokonania antycypacji sytuacji bezpieczeństwa Izraela w kolejnych. Zawiera on szereg scenariuszy rozwoju tej sytuacji w perspektywie krótko, średnio i długo okresowej. Autor analizuje tutaj szereg czynników, które mogą określać izraelską politykę bezpieczeństwa w przyjętych ramach czasowych. Scenariusze te są interesujące, oparte na dokładnej analizie dotychczasowych tendencji. Nie sposób jednak określić ich trafności, gdyż zakres zmiennych, które mogą je warunkować nie zdołał się jeszcze uzewnętrznić (np. zmiana rządu w Izraelu, czy wynik wyborów prezydenckich w Stanach Zjednoczonych). Autor wskazuje jednak na to, że w dających się przewidzieć perspektywach czasowych, nie istnieją czynniki, które

pozytywnie wpływałyby na poprawę sytuacji bezpieczeństwa w regionie, jak również sytuacji bezpieczeństwa samego Izraela.

Ostatnią częścią rozprawy jest Zakończenie. Autor odnosi się w nim do wyjściowych założeń badawczych, uzasadnia pozytywną weryfikację przyjętej hipotezy badawczej. Autor stwierdza przy tym, że najważniejszy wpływ na politykę bezpieczeństwa Izraela ma wykreowana w minionym stuleciu izraelska kultura strategiczna, ponieważ ona warunkuje sposoby postrzegania przez elity izraelskie (a także przez samo społeczeństwo) środowiska bezpieczeństwa państwa oraz wpływa na rodzaj środków i metod stosowanych w dążeniu do jego zapewnienia. Analiza treści rozprawy doktorskiej pozwala zgodzić się z tak sformułowanym stwierdzeniem.

Reasumując, rozprawa doktorska mgr Artura Pohla jest interesującym i udanym studium izraelskiej polityki bezpieczeństwa i uwarunkowań wpływających na jej konstrukcję i realizację. Zasadnym jest stwierdzenie, że praca ta łączy w sobie ważne funkcje poznania naukowego, jakimi są opis, eksplanacja i predykcja. Na uwagę zasługuje zastosowanie przez Autora podejścia konstruktywistycznego oraz wykorzystania pojęcia kultury do wyjaśniania zagadnień dotyczących problematyki bezpieczeństwa. Praca ta wyraźnie wskazuje na to, jak w procesie działań politycznych ważną rolę odgrywają nie tylko czynniki materialne, ale również świadomościowe. W tym upatruję największe osiągnięcie Autora umożliwiające pozytywną i wysoką ocenę złożonej do obrony dysertacji, pomimo wskazania pewnych błędów i niedociągnięć. Rozprawa doktorska mgr. Artura Pohla stanowi oryginalne rozwiązanie problemu badawczego i wskazuje na umiejętność praktycznego zastosowania w pracy naukowej podstaw teoretycznych z zakresu teorii stosunków międzynarodowych. Z pełnym przekonaniem uważam, że rozprawa doktorska mgr. Artura Pohla spełnia wymogi określone w ustawie z 14 marca 2003 r. o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. Nr 65, poz. 595). Wnioskuje o dopuszczenie mgr. Artura Pohla do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Łódź, 10.06.2016 r.

dr hab. Radosław Bania, prof. nadzw. UŁ

